

Vyšehrad v době husitské

FRANTIŠEK KAŠIČKA – BOŘIVOJ NECHVÁTAL

Po smrti Karla IV. ustupují postupně oba pražské královské hrady víceméně do pozadí rostoucího společenskopolitického vření. Vyšehrad pak nadále, ještě více než Pražský hrad, žije zdánlivě vlastním životem „kněžského města“ se sídlem purkrabího královského okrsku, tísněným ze všech stran církevními objekty a rezidenčními dvorci vyšehradských kanovníků a kapituly. Vlivem určité izolace hradiště, uzavřeného vlastními hradbami, i vlivem sociální skladby jeho osídlení nezaznamenáváme zde v době pokarlovské bezprostřední projevy rostoucí krize, která vyústila husitskou revolucí. Jen okrajově se zde uplatňují důsledky roztržky krále Václava s arcibiskupem a některými vyšehradskými kanovníky, kteří byli stoupenci avignonského papeže Klimenta VII. Bez větší odezvy na způsob života téměř sta tehdejších vyšehradských duchovních proběhly tu významné události předcházející husitskému revolučnímu hnutí, jako bylo několikanásobné zajetí a věznění krále, sídlícího nyní převážně v novém královském dvoře u dnešní Pražské brány, jeho dlouholeté boje s panskou jednotou, napjaté vztahy mezi pražskými městy, působení Jana Husa a Jana Želivského. Ještě téměř pět let po Husově smrti a po tzv. dušičkovém převratu, kdy pražská chudina podnikla útoky na pražské kláštery a fary a vyhnala katolické kněze, zůstává Vyšehrad pevným centrem protireformační moci a krále v revoluční Praze.¹

Architektonická podoba hradu přežívá z doby mohutné karlovské přestavby² a další stavební vývoj po vysilujícím vzepětí zjevně stagnuje. Výrazně se zvolňuje zejména dostavba monumentálního svatopetrského souboru, kde teprve na přelomu 14. a 15. století pokrývají stěny bočních kaplí chrámové lodi z doby Karla IV. freskové figurální výjevy. Působením probošta Václava Králíka z Buřenic (1398–1413), obratného diplomata, důvěrníka krále Václava a kancléře koruny, vzniká při kostele kaple Vzkříšení Páně,³ jejíž nadaci ještě dále rozmnožil Králíkův nástupce a dočasný pražský arcibiskup Albík z Uničova (1413–1427). Současně asi zvolna pokračuje přestavba navazující části staré románské baziliky s královskými hroby a s rozestavěným závěrem ze starší gotické fáze; na zvonici souboru se z iniciativy Králíka z Buřenic v roce 1393 zavěšuje nový zvon, zvaný Patron. Kanovnícké rezidence mají v době předhusitské nadále spíše podobu dvorců s obytnými jádry, mnohde patrně ještě románského původu, s hospodářskými objekty a příbytky služebního personálu. Architektonicky honosnější podobu mohl mít dům probošta a dále dům děkana při románské bazilice sv. Vavřince. Předhusitské prameny uvádějí vedle těchto dvou rezidencí ještě pět dalších kněžských dvorců, budovu školy a dům proboštského rychtáře s krčmou.⁴ Při nepravidelně

rozšířeném prostoru mezi rotundou sv. Martina a Táborskou bránou předpokládáme menší stavení s dílnami hradních střelců a hlídačů brány. Obě vyšehradské brány z Karlovy doby měly pravděpodobně příbuznou půdorysnou podobu s průjezdem mezi dvěma hranolovými bloky. Hradby s ochozy a cimbuřím rytmihovaly stejně jako při obvodu Nového Města čtver-

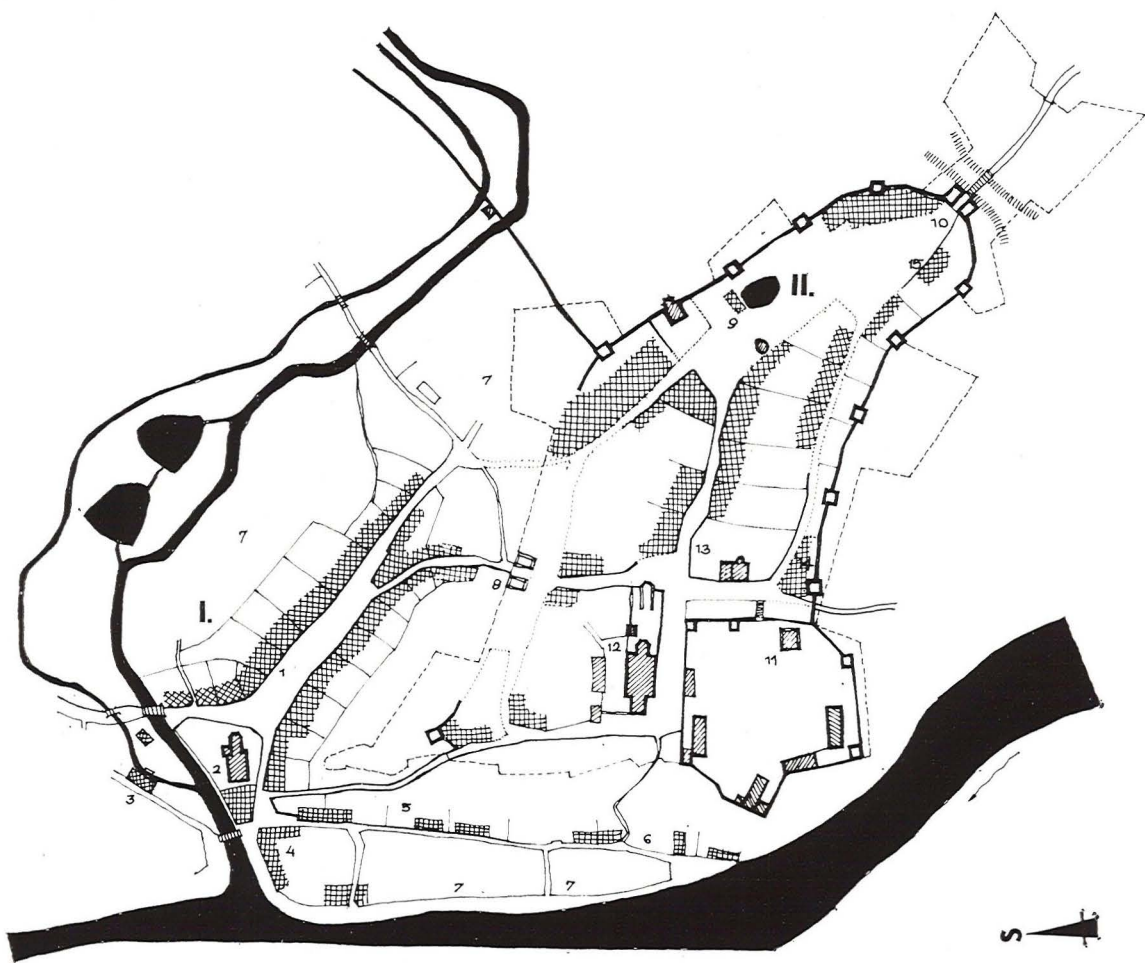
Pracovní rekonstrukce půdorysu Vyšehradu v 15. století

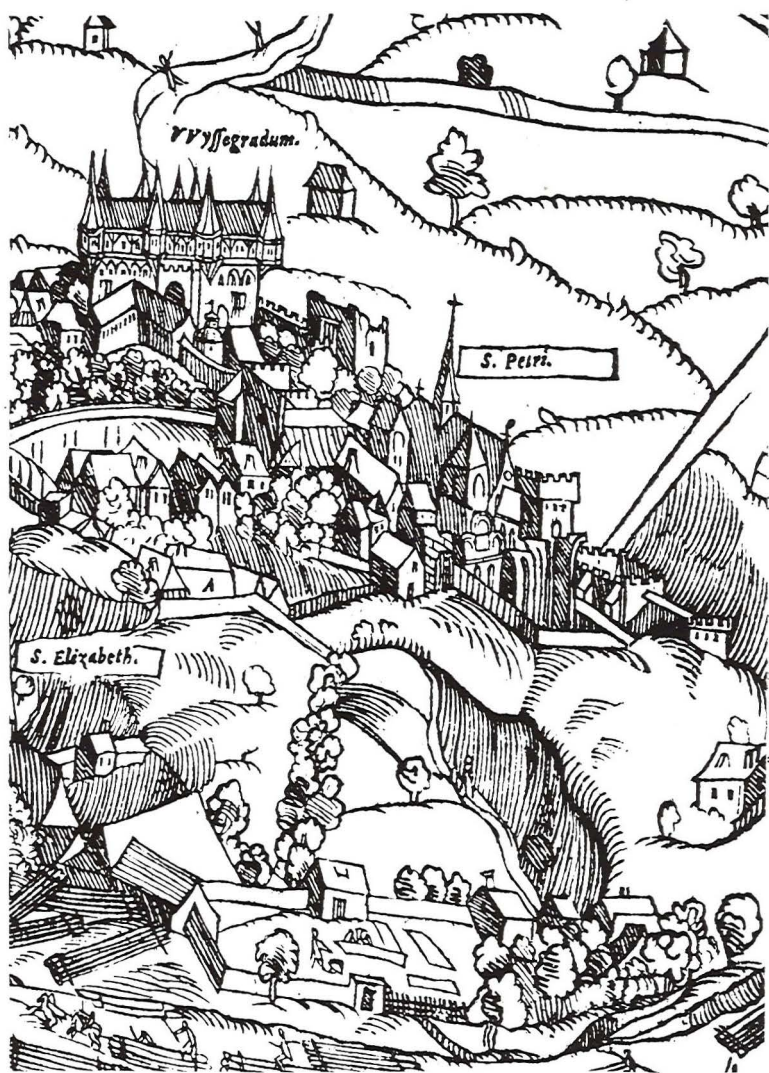
I. Dolní město (Podvyšehradí)

1. bývalé podhradní tržiště, 2. špitál s kostelem Pokory P. Marie, 3. mlýn, 4. vápenice, 5.–6. domy pod horou a pod skálou, 7. vinice, chmelnice a zahrady

II. Horní město

8. Jeruzalémská brána, 9. tržiště s kostelem sv. Jana Stěti a rotundou sv. Martina, 10. Táborská brána-Špička, 11. královský okrsek se sídlem purkrabího, 12. bývalý kapitulní okrsek, 13. děkanský dvůr, 14. místo školy, 15. dům střelce

Výsek z prospektu J. Kozla a M. Petrlého z roku 1562

hranné věže s dlátkovými střechami. Jednou z posledních předhusitských stavebních akcí, která vlivem následujícího revolučního kvasu zůstala nedokončena a která dodnes tvoří součást siluety hory, byla zřejmě tzv. Libušina lázeň. Objekt obdélného půdorysu s okoseným rohem na skále pod bývalým královským okrskem měl pravděpodobně sloužit jako strážnice dopravy po Vltavě.⁵ Základ jihozápadní obvodové zdi tu nad skalní rozsedlinou vytvořil široký půlkruhový pás, který se stal podnětem několika spekulací o původním účelu objektu. Vnější svahy hory zabíraly vinice – nad Podolím až k Tábořské bráně kapitulní a severovýchodní svah odtud asi až k městské zdi vinice děkanova. Nové Město oddělovala od kapi-

Detail z pohledové mapy Vyšehradu, zachycující situaci při ústí Botiče do Vltavy – mapa vznikla patrně v roce 1648

tulního území od nepaměti strouha mlýnské náhonu, který se odpoutal od Botiče hluboko v Nuselském údolí a souběžně s říčkou vstoupil průtokem ve spojovací hradební zdi mezi Karlovem a Vyšehradem do obvodu hrazeného města. Od zdi postupoval náhon zhruba ve směru dnešních ulic Na Slupi, Botičské, Vyšehradské a Na Výtoni, kde se s Botičem opět spojoval. Bažinatá plocha mezi klikatými toky náhonu a Botiče byla už ve středověku regulována dvěma rybníčky – haltýři. Před soutokem stál starobylý kapitulní mlýn (v místech dnešního čp. 54) jako jediný objekt ležící vně náhonu.⁶ Stará vyšehradská cesta překračovala náhon a Botič dvěma můstky, další můstek navazoval zřejmě už v předhusitské době pod špitální budovou s kostelem Pokory Panny Marie na pozdější Libušinu ulici, která směřovala k přívozu pod vyšehradskou skálou. Hned za Botičem minula cesta kapitulní lázeňský dům

a hlouběji připomínají předhusitské prameny domek kapitulního zahradníka. Zanesený břeh řečiště mezi Vltavou a svahem vyšehradské hory zabíraly na počátku 15. století špitální chmelnice a zahrady. Jádrem historického Podvyšehradí tvořila však oboustranně obestavěná široká ulice – dnešní Vratislavova, jako pozůstatek pravděpodobně raně feudální tržní podhradní cesty, od níž se stáčela užší stezka k severní hradní bráně. Od doby Kosmovy dominovala Podvyšehradí rotunda sv. Markéty, kterou pracovně klademe blíže k severozápadnímu „opyši“ hory a o níž soudíme, že se po Karlově přestavbě Vyšehradu ocitla v obvodu vyšehradských hradeb.⁷ Dominantní funkci v Podvyšehradí pak převzala hmota špitálního kostela Pokory Panny Marie s mohutnou panelovanou věží, výrazně se uplatňující jak v dálkových pohledech, tak v průhledech předhusitské Vyšehradské i Vratislavovy ulice.⁸ Volné plochy a svahy, např. v místech dnešní ulice Neklanovy a Pod Přemyslovkou, byly opět využity převážně jako vinice a zahrady.

V naznačené podobě vstoupil Vyšehrad s královskou posádkou do období otevřené revoluce, jejímž signálem se stala 30. července 1419 defenestrace na Novoměstské radnici. Po následné králově smrti byl v srpnu téhož roku vypraven pohřební průvod z Kunratického hrádku na Vyšehrad, odkud po krátké přestávce pokračoval přes řeku na Zbraslav, kde byl mrtvý král dočasně pohřben. První přímý dotek s revolučním hnutím znamenala pro Vyšehrad zářijová noc téhož roku, kdy za vyzvánění zvonů a svitu pochodní procházeli hradem pražští poutníci a jejich venkovští hosté ze shromáždění husitského lidu na Křížkách. První násilný zásah proti této katolické baště byl podniknut 25. října, kdy pevnost prudkým útokem – zřejmě směrem od Podvyšehradí – obsadila novoměstská obec. Podrobnosti o tomto zásahu nejsou známy, ani škody na objektech a bližší údaje o nakládání s lidmi a majetkem na hradě. Bezpochyby se jednalo o překvapivou akci, při níž snad nedošlo k nějakému většímu krveprolití. Za tři týdny poté z obavy před přílišným masovým radikalismem dochází mezi staroměstskou a novoměstskou obcí na jedné straně a arcibiskupem a panstvem na straně druhé k příměří, při němž byl Vyšehrad opět postoupen panské jednotě a znovu obsazen královskou posádkou. Dvorce a domy za hradbami Vyšehradu se v této vyhraněné době začínají plnit uprchlíky z řad nekališnického pražského patriciátu a katolické církevní hierarchie. Stavební dění se tu nepochybně zcela zastavuje až na akce směřující k posílení obrany pevnosti. Hned po skončení příměří mezi Pražany a královskými posádkami na Pražském hradě a na Vyšehradě začali se Pražané počátkem dubna 1420 proti Vyšehradu opevňovat, zatímco vyšehradská posádka podnikala výpady, při nichž utrpělo zejména asi Podvyšehradí a přilehlá část Podskalí. Mezitím dorazilo do Prahy křížácké vojsko, které pak bylo poraženo v bitvě na Vítkově. Po bitvě Pražané dlouho obléhali Vyšehrad, odkud neustále hrozil vpád do týlu města. Obléhání Vyšehradu je významnou kapitolou v dějinách husitského válečnictví, které bylo i s následnou bitvou na pankrácké pláni podrobně studováno již v dřívějších letech.

Pro stavební podobu Vyšehradu v této době mají však význam jen některé okrajové údaje. Jedním z nich je například zpráva Vavřince z Březové, kde líčí postavení praků obléhatelů Vyšehradu pod chórem Panny Marie na Botiči a o jejich vyřazení vyšehradským puškařem, který měl své postavení u rotundy sv. Markéty.⁹ Výslovné rozlišení kostela Panny Marie na

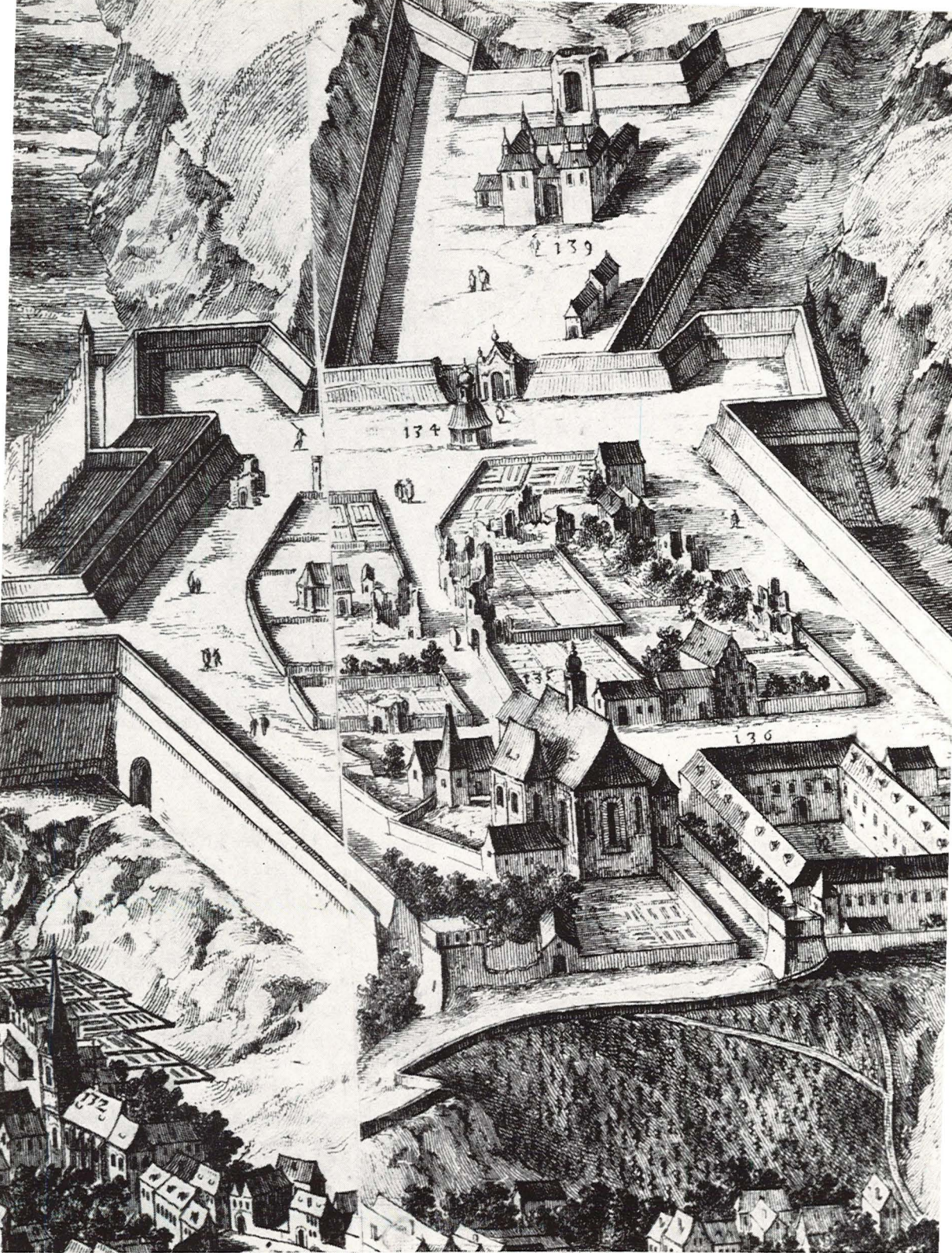
Botiči a kostelíka Na trávníčku ve zprávě Vavřince z Březové¹⁰ vedlo nás na rozdíl od dosavadní literatury k lokalizaci obléhacích praků Pražanů k břehu Botiče za kostel Pokory Panny Marie v Podvyšehradí, který byl v této době hrubě poškozen. Po radikální následné úpravě v 15. století ztratil i své původní zasvěcení.¹¹ Zdá se ostatně, že celé Podvyšehradí v této době bylo jakési území nikoho a utrpělo do té míry, že muselo být v následném období téměř zcela stavebně vyměněno. Vedle poškozeného kostela Pokory Panny Marie se špitálem, který nutno pokládat za hlavní objekt podhradí, zaniká např. i blízká kapitulní lázeň při levém boku ústí Botiče do Vltavy. O škodách na stavbách vlastního Vyšehradu se známé prameny konkrétně nezmiňují. Víme pouze, že nějaké škody tu nepochybně způsobilo např. dělo střílející z kostela Na trávníčku probouraným otvorem v jižním boku kostelní lodi.¹²

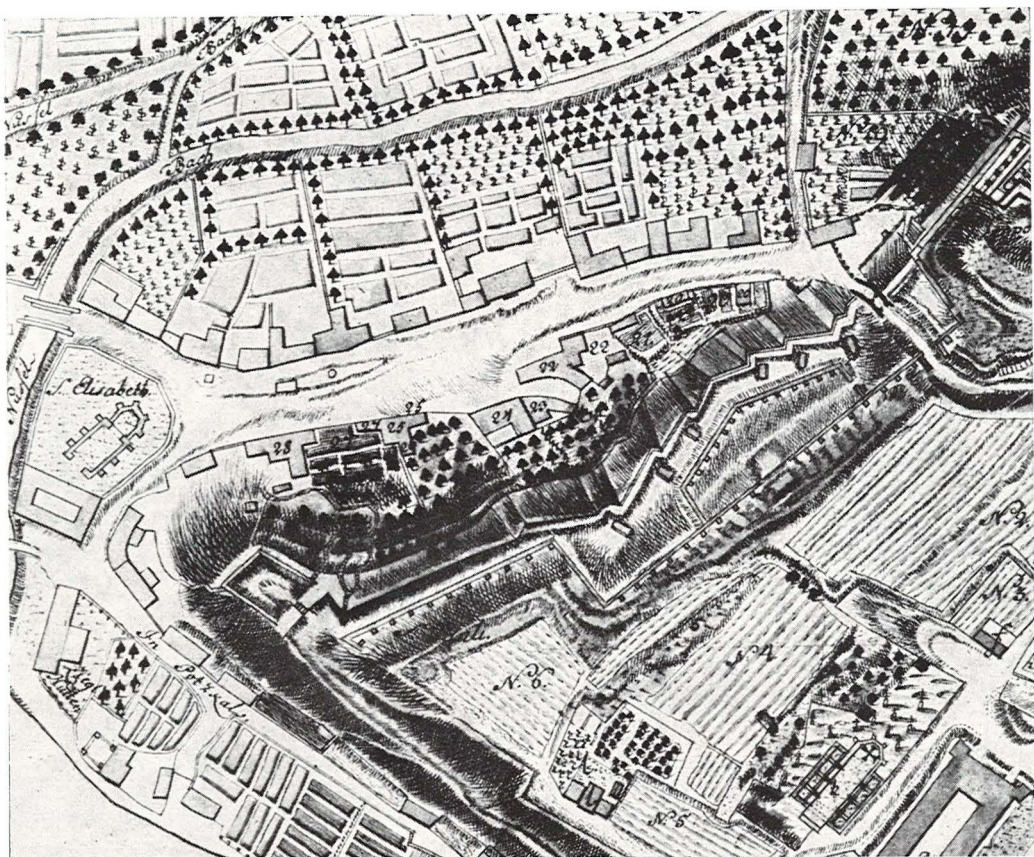
Ve středověké vojenské praxi je pozoruhodný závěr zápasu o Vyšehrad, kdy se vyhladovělá posádka odhodlala vyjednávat, dodržela pak smlouvu s Pražany a i přes výzvy císaře Zikmunda do bitvy před Vyšehradem nezasáhla. Poté jí byl umožněn čestný odchod s osobními zbraněmi a současně odchod všech uprchlíků, kteří se zde ukrývali.¹³

Současně s odchodem královské hradní posádky a zbytků kapitulního personálu a uprchlíků 2. listopadu 1420 Tábořskou bránou valily se dolní bránou od města davy pražského lidu, které začaly plenit opuštěné kapitulní dvorce, kostely i objekty královského okrsku a odvážet cenný majetek.¹⁴ Tento akt pomsty a nenávisti Pražanů vůči pevnosti, která symbolizovala ve svém celku nepřátelskou baštu církevní reakce v týlu revoluční Prahy, vysvětlovala později literatura téměř jednoznačně jako definitivní zkázu stavební podstaty hradiště, takže zůstalo na dlouhá léta téměř celé pobořeno a opuštěno. Tyto závěry vycházely především z kroniky účastníka tehdejšího dění mistra Vavřince z Březové, který jako umírněný mluvčí kališnického pražského měšťanstva kritizoval jednání radikální chudiny. Dále pak vychází z dalších tendenčních kronikářských zápisů a z prospektů pohusitské Prahy, které však vznikly o sto čtyřicet až sto osmdesát let po těchto událostech. Základním faktem zůstává, že po 2. listopadu se postupně, ale zato radikálně mění sociální, politická i architektonická tvář bývalého královského hradu z doby Karla IV.

Závěrům o totální zkáze Vyšehradu v roce 1420 odporují nejen dílčí historické zprávy, ale především logická potřeba hájit významnou strategickou polohu revolučního města a spojení s husitským jihem. Nelze pochybovat o tom, že královskou posádku tu velmi záhy nahradilo nezbytné množství strážců z posádky novoměstské. Vzápětí po vpádu Pražanů byla zřejmě situace kontrolována natolik, že se začala organizovaně bourat hradba hradiště směrem k městu, aby nemohla být v budoucnu strategicky využita nepřítelem. O ne zcela dezolátním stavu kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla svědčí okolnosti, že sem bylo po požáru zbraslavského kláštera v roce 1423 převezeno tělo krále Václava IV. a odtud byl vypraven nový důstojný pohřeb.¹⁵ Rovněž do vyšehradské „curia regis“ nebylo po získání Vyšehradu vojenskou pražskou obcí kromě vyplnění v listopadu 1420 více násilně zasahováno – byla nadále považována za královský majetek. Předhusitského purkrabího Jana Řitku vystřídal bezprostředně již v roce 1423 Hlaváč z Deštnice,¹⁶ pro kterého byla asi tehdy nově upravena

Detail z prospektu Ouden-Allena z let 1680–1685, zachycující dosud ruiny předbarokního Vyšehradu ►

Úryvek z mapy Prahy z roku 1749 – úsek Vyšehradu a Podvyšehradí se stopami středověkého půdorysu

palácová budova obsažená v dnešním objektu Slavoje Vyšehrad. Funkce královského purkrabího vyžadovala přítomnost dalších úředníků, personálu a služebnictva, snad i menší posádky a příslušného hospodářského zázemí. Tato okolnost vylučuje představu královského okrsku po roce 1420 jako totální zříceniny, jak nám ji zachycují podstatně mladší renesanční grafické pohledy z doby, kdy úřad purkrabího na Vyšehradě byl předtím Habsburky zrušen a „královský zámek“ z nezájmu opuštěn a ponechán svému osudu.¹⁷ Až do doby Vladislavské se ostatně nějaká výraznější péče nevěnovala ani Pražskému hradu.

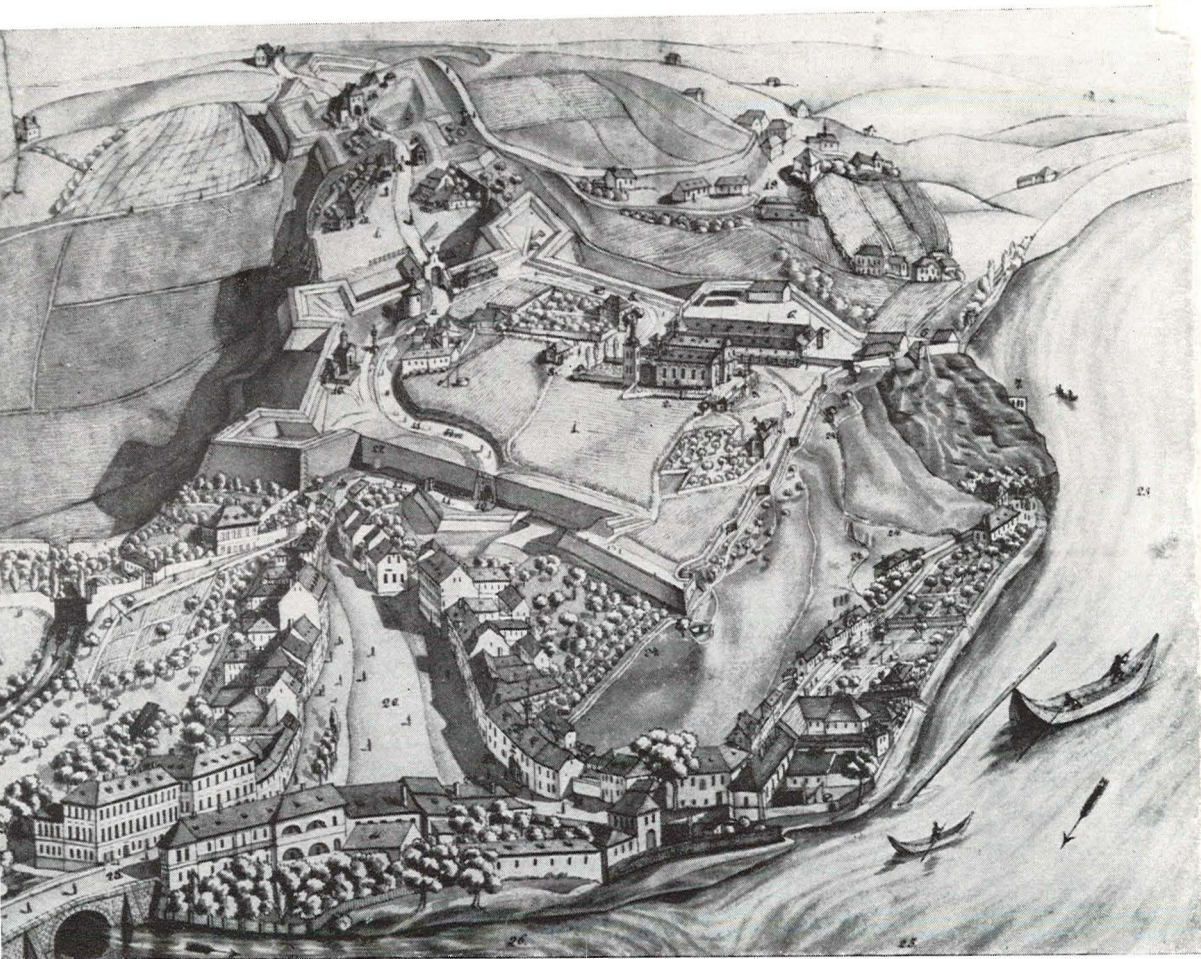
Myšlenka na monumentální dostavbu kapitulního chrámu v původně zamýšleném rozsahu je opuštěna bezpochyby nejen pro nedostatek prostředků, ale i vzhledem k odlišně formovanému cítění kališnické veřejnosti, které nyní chrám sloužil. Tomuto cítění i charakteristické praxi kališnických náboženských obřadů vyhovoval jistě prostorově sevřenější útvar pseudo-bazilikální chrámové lodi. Předpokládáme, že i z těchto důvodů došlo k oddělení východní poloviny objektu se zbytkem staré baziliky a s rozestavěným starším gotickým chórem. Byla ponechána svému osudu, stejně jako opuštěné kapitulní objekty podél severní chrámové fronty.

Curia regis zůstává v husitské době nadále obehnaná vlastními hradbami s cimbuřím a ochozem, středověký rozvrh tu vlastně přetrvává až do vzniku vyšehradské barokní citadely. Na druhé straně však v této době zaniká spojovací most mezi kurií a bývalým kapitulním okrskem. Dělicího příkopu se začíná, jak dokazují archeologické nálezy, v 15. století využívat jako pohřebiště.

K rekonstrukci podoby husitského a pohusitského Vyšehradu nám vedle archeologických dokladů slouží především dobové písemné prameny a starší topografické práce, konfrontované s nejstaršími známými vedutami, ale i plány z 18. a 19. století, které zčásti zachycují předbarokní situaci.

Plán Vyšehradu z Jüttnerova plánu Prahy z let 1811–1815, zachycující dosud některé uliční a parcelní čáry předbarokního Vyšehradu

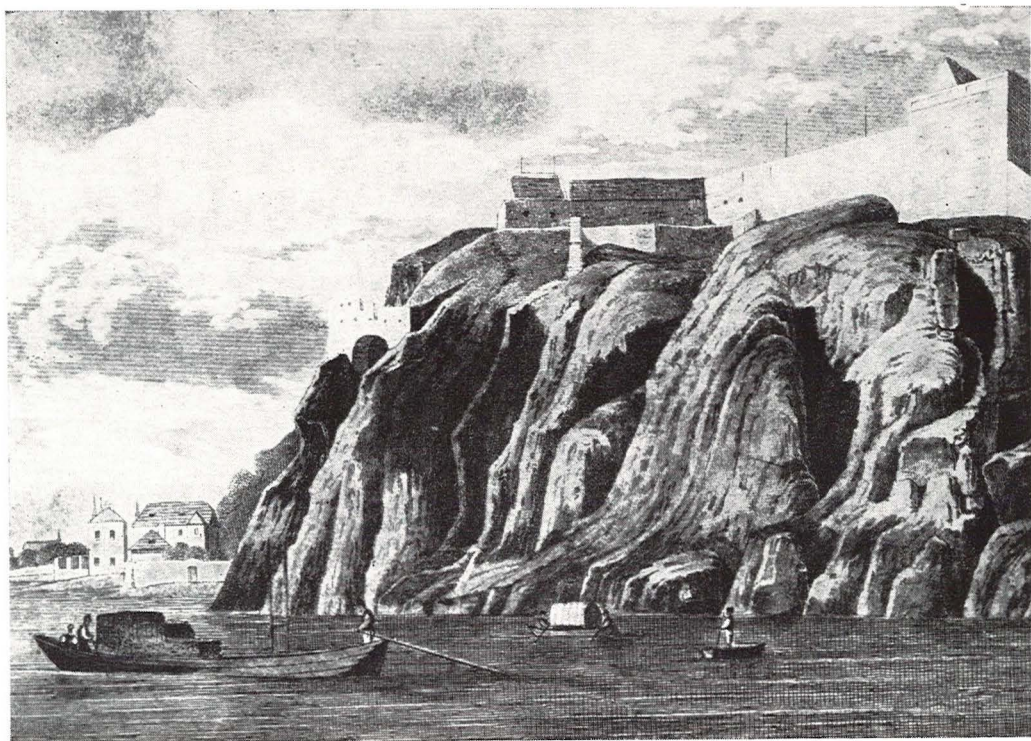
Pohled na Vyšehrad od E. Hervilleho z roku 1844 – Podvyšehradí si nadále zachovává středověkou strukturu, hradiště dosud s pozdně středověkými relikty zástavby

Vnější středověké hradby vymezující Vyšehrad byly nepochybně nadále přiměřeně udržovány, i když často nedostatečně střeženy. Tato okolnost dovolila vojsku Poděbradské jednoty v čele s pozdějším „husitským králem“ Jiřím z Poděbrad v době rozporů s Pražany v roce 1448 vniknout na Vyšehrad a odtud opanovat Prahu. Svědecká výpověď z této doby přibližuje tehdejší situaci a podobu jižního vyšehradského opevnění, mezi Táboorskou bránou a fortanou k Podolí.¹⁸ Celý tento úsek hlídal na ochozu pouze tehdejší rychtář Michal se střelcem Matějem, zatímco šest dalších sousedů bylo k dispozici brannému, kdyby bylo třeba hájit bránu. Nepřítel však zatím prolomil Podolskou branku a vpadl strážím do zad. Celá tato akce svědčí dosud o plném funkčním uplatnění vyšehradských hradeb s průchozími věžemi, které se teprve později dostávají do rukou soukromníků, nebo se mění v ruiny, jak je

zachycují renesanční prospekty. Současné tyto prospekty svědčí o tom, že největší péče se tu dostává nadále bráně Tábořské, která se nyní stává nejvýraznější vyšehradskou dominantou.

Úsek hradby proti městu, zbořený v roce 1420, představoval zhruba 300 m dlouhý díl mezi dnešní severní baštou a středověkou zdí, přetínající nuselské údolí. Tato akce však nebyla realizována důsledně, nadále se v pramenech uvádí věž v místech dnešní severní bašty a tzv. Rackova věž nad dnešní Přemyslovkou.¹⁹ Především je však nadále jmenována severní brána, po roce 1505 jmenovaná jako Jeruzalémská, uzavírající průjezd Vyšehradem proti Podvyšehradí. Byly tu zřejmě strženy jen některé úseky mezi věžemi a jejich materiálu bylo využito k poválečné obnově osady pod hradem. Podle mladších zpráv, zejména z článků pozdějších vyšehradských práv, je zřejmé, že byla později hranice vyšehradské hory oproti Podvyšehradí opět nějakým způsobem vymezena tak, že se sem dalo vstupovat jako v předhusitské době pouze Jeruzalémskou bránou. Teprve na Sadelerově prospektu z roku 1606 oddělení Vyšehradu od města definitivně zmizelo a v plné míře se uplatňuje pěší cesta, vedoucí od lávky přes Botič pod špitální budovou vzhůru po hřbetu skály směrem k dnešnímu proboštství. Severní nárožní věž karlovského opevnění Vyšehradu tehdy zřejmě ještě stála v izolované poloze s novější jehlancovou střechou.

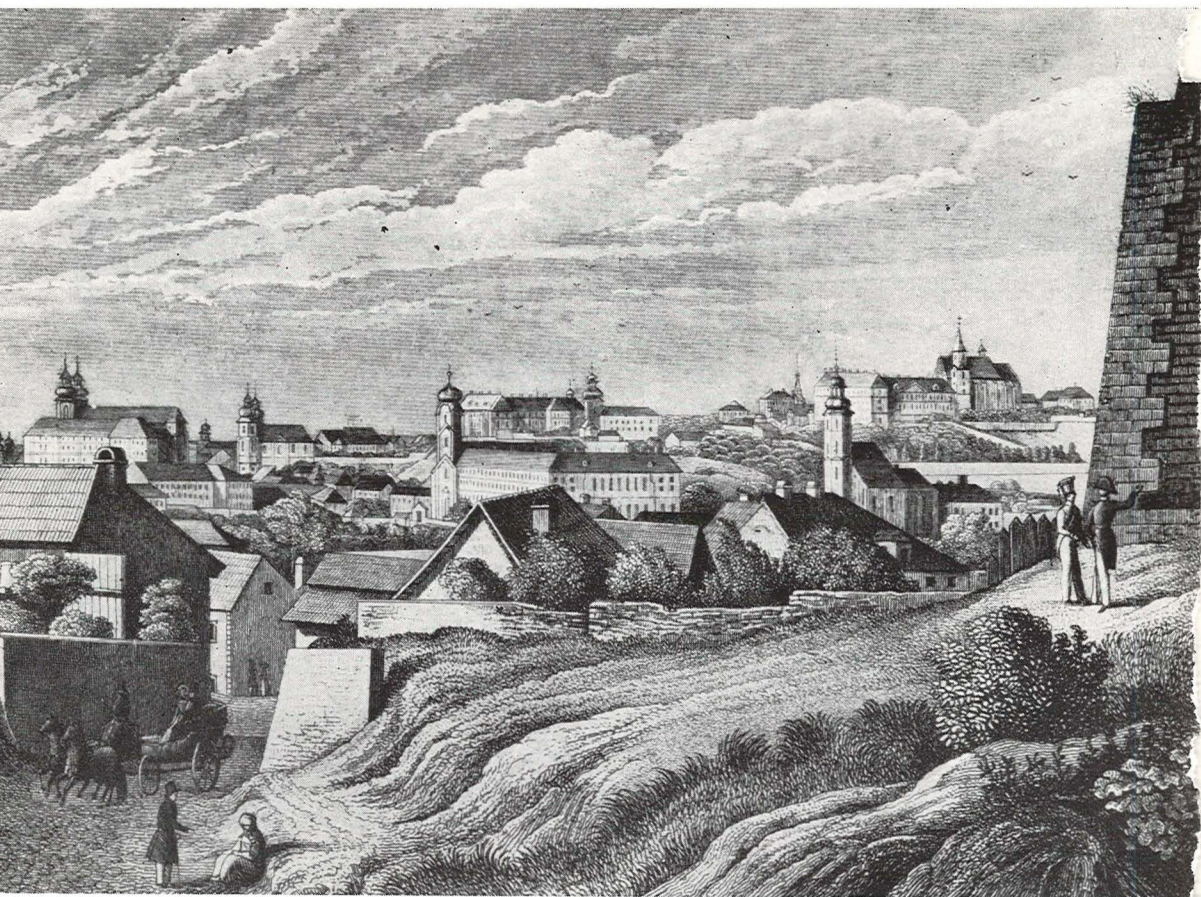
K. Würbs – vyšehradská skála z doby kolem roku 1850

V historickém obvodu hradu tvořil vedle samostatně opevněné královské kurie nejvýznamnější soubor mohutný rozestavěný svatopetrský kostel s přilehlými kapitulními objekty. Kališníkům sloužil chrám až do roku 1462, kdy už plnoprávně patřil kapitule.

Závěrečná akce pohusitské úpravy kapitulního kostela spočívala ve výstavbě kratšího polygonálního závěru s vysokými opěráky a v odstranění posledních nadzemních zbytků staršího východního dílu, jehož sutiny se zde spatřovaly ještě v roce 1455. Podle Sadelerova prospektu je zřejmé, že některé kapitulní objekty při severním boku kostela sloužily asi ještě počátkem 17. století. Plány z doby před výstavbou Slavína zachycují dosud nepravidelně zalamanou hranici starého hřbitova po severní straně kostela sv. Petra a Pavla, která nepochybně nese stopy středověkého stavu, včetně směru výjezdu k bývalé Jeruzalémské bráně.

Pohled od paty Vyšehradu na Podvyšehradí a Nové Město od V. Kandlera (1816–1896)

Vyšehrad počátkem 19. století (lept A. Gustava kolem 1815), zástavba „pod horou“ a „pod skalou“ si v podstatě zachovává středověký charakter

Některé opuštěné a zrušené objekty kapitulních dvorců na zbývajícím ploše Vyšehradu utrpěly patrně více dlouhodobým nepoužíváním než vlastním zásahem revolučního lidu 2. listopadu 1420. Je nanejvýš pravděpodobné, že tu jednak nadále zůstaly některé rodiny služebnictva, sympatizující s kališníky, dále že řadu objektů záhy obsadila pražská městská chudina. Po počáteční správě území spojenou pražskou obcí přešlo právo na Vyšehrad zpět na královskou komoru, vrchností se zde stal královský purkrabí, který jmenoval svého rychtáře. Existenci osídlení Vyšehradu po jeho získání Pražany potvrzuje výslovně svolení císaře Zikmunda z roku 1435, aby se jeho obyvatelé srovnali s pražskými městy v přijímání podobojí. Podle časových zpráv po roce 1420 přežila listopadové plenění bez většího zásahu např. rychta s krčmou. Vedle rychtáře připomínají písemné prameny²⁰ záhy po roce 1420 střelce, který měl domek s dílnou a zahradou vpravo před Tábořskou bránou. Dále se tu (1436) jmenovitě připomíná vedle kostelíka sv. Klimenta (dodnes spolehlivě nelokalizovaného) dům, který vlastnil novoměstský měšťan Vaněk.²¹

V roce 1437 se vracejí na Vyšehrad někteří členové kapituly a po několika letech získávají povolení k dílčím úpravám části svého bývalého majetku.²² Král Ladislav jim v roce 1453 postupuje povolení užívat jako obydlí jednu z věží jižního hradebního obvodu, zv. Štěchovskou, která byla pátá v pořadí od královského dvorce. Král Jiří z Poděbrad toto darování v roce 1461 prodloužil.

Uzavření procesu změny sociální struktury Vyšehradu a jeho významového postavení v rámci Prahy po husitské revoluci znamenala akce vyšehradského purkrabího Zajímače. Ten se souhlasem krále Vladislava ohlásil v pražských městech výnos, že budou na Vyšehra-

dě a v podhradí zdarma rozdávána stavební místa a poustky pro všechny, kteří by tu chtěli stavět.

Tento akt vedl nepochybně k dosídlení a zahuštění půdorysu nového Města hory Vyšehradu, existujícího více než stopadesát následujících let. Vznik tohoto posledního samostatného města v rámci historického pražského obvodu byl tu vlastně nejvýraznějším důsledkem husitské revoluce ve staré sídelní struktuře. Samo pojmenování nového města připomíná dosud živou husitskou tradici.

Osou a současně těžištěm nové měšťanské zástavby byla stará komunikace od Táborské brány do Podvyšehradí, na jejíž trase se určitěji zformovalo tržiště, nepravidelně vymezené izolovanými domky na rozparcelovaných měštitích okrajových kapitulních dvorců, hospodářskými objekty a dílnami, ploty a zídkami zahrad a hřbitůvků. Tato poslední středověká „kolonizační“ zástavba na území Prahy nerostla zřejmě podle nějakých přísně vymezených urbanistických zásad, jednalo se spíše o rostlé zahuštění struktury, dané předhusitským vývojem.

Nové domky sestupovaly podél cesty do Podvyšehradí, kde téměř plynule navázaly na dodnes přetrvávající rozvrh raně feudálního podhradního tržiště. Objekty, obývané chudšími zemědělci, řemeslníky a nádeníky,²³ nebyly jistě z počátku nijak architektonicky výrazné, ještě na renesančních prospektech tu převažují přízemní domky s hrázděnými nebo bedněnými štíty. Honosnější budovou městečka byla později pravděpodobně radnice, situovaná někde blíže kostela sv. Jana Stětí. Ani tady si však nejsme jisti, jestli šlo o novostavbu nebo adaptaci starší rychty, či nějakého kapitulního objektu.

Nová měšťanská zástavba na Vyšehradské hoře zdobněla a rozměnila měřítko bývalého královského hradu, kterému nyní jednoznačně dominovala monumentální hmota předhusitské Táborské brány zvané Špička, korunovaná devíti štíhlými věžičkami.

Vedle průjezdné vyšehradské komunikace směrem do města brázdily půdorys pozdně gotického Vyšehradu další cesty, ve svých směrech do jisté míry zachované dodnes. Jednou z nich byla cesta úvozem od Jeruzalémské brány přímo ke královské kurii a Podolské brance a cesta od brány kurie souběžně s jižní hradbou Vyšehradu k bráně Táborské. Další výrazný komunikační směr je uchován v dnešní ulici K rotundě podél novodobých rezidencí, jiné cesty vedly podél západní hrany hory a odtud opět k Jeruzalémské bráně. Komunikace s tržištěm vymezovaly nepravidelné bloky, v jejichž hranicích i zástavbě se smísily zásahy různých středověkých etap.

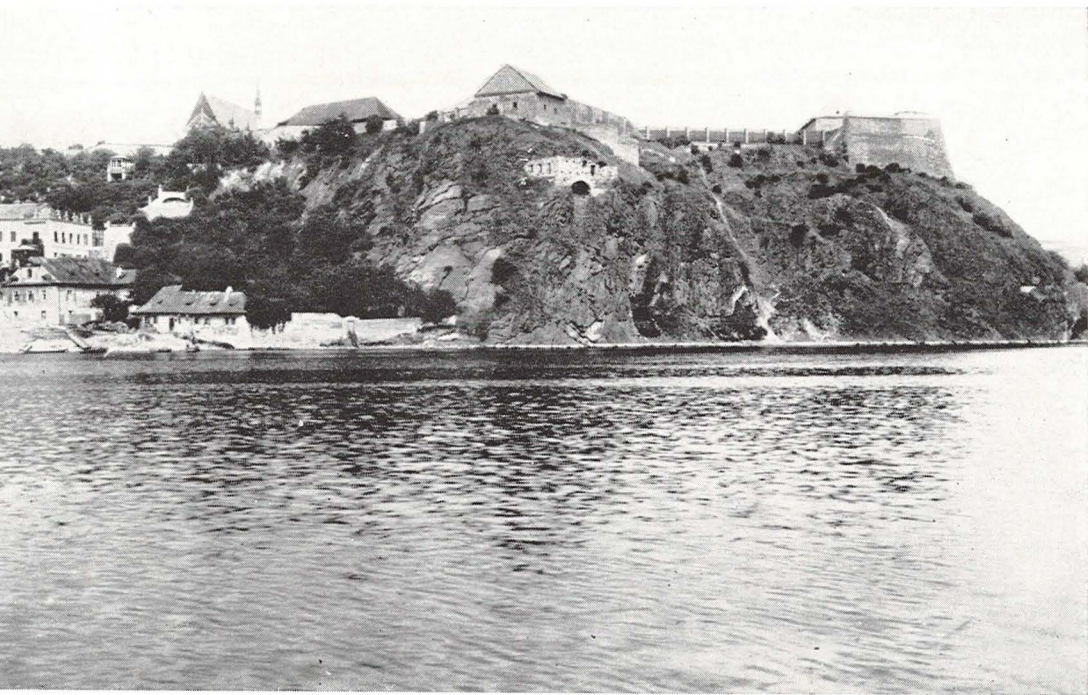
Prostorovou podobu pozdně středověkého vyšehradského tržiště – jakéhosi průjezdného náměstí Města hory Vyšehradu – lze dnes již rekonstruovat jen velmi obtížně. Je pravděpodobné, že ve shodě se Sadelerovým prospektem se prostor od Táborské brány směrem k severozápadu nálevkovitě rozevíral. Při severním boku brány stála skupina stavení tvořící dvorec, jehož majitelem byl v letech 1491 až 1496 Václav Kačer. Dále za dvorcem zřejmě tržiště dosahovalo ke hradbě, v prostoru před ní se nalézal rybníček – „louže“, u ní se závěrem 15. století uvádí dům souseda Petra. Náměstí na severní straně uzavíral kostelík sv. Jana Stětí se hřbitůvkem,²⁴ do jehož blízkosti klademe vyšehradskou rychtu. Stejně nepravidelný mělo tržiště i svůj jižní obrys, tvořený blokem dnešních kanovnických rezidencí, k němuž se při-

V. Morstadt – vstup Vltavy do Prahy s Vyšehradem, Petřínem a hradčanským panorámátlem z roku 1835

mykala rotunda sv. Martina. Přímo s jižním bokem Táborské brány sousedila nadále zahrada s dílnou vyšehradského střelce a puškaře, která byla součástí souvislého pásu zahrádek a domků mezi cestou ke kurii a hradbou, táhnoucího se až k Podolské brance. K některým parcelám v tomto pásu byly účelově připojeny jednotlivé hradební věže. Prameny sem situují v pozdním středověku první vyšehradské masné krámky a při konci blíže u Podolské branky budovu školy.

Dnešní ulice K rotundě, vedoucí v přímém směru od kostela sv. Petra a Pavla podél dnešních kanovnických rezidencí k východu, měla ještě na barokních plánech nepravidelný prohnutý tvar, zachovávající dosud stopu středověkého půdorysu. Podle zřícenin zakreslených na Ouden-Allenově prospektu z let 1680 až 1685 stály některé předbarokní objekty bloku s dnešními kanovnickými rezidencemi přímo v čáře této uličky. Celé západní čelo bloku proti hradbě královské kurie zabíral bývalý děkanský dvorec s bazilikou sv. Vavřince, k jejímuž severnímu boku přiléhal děkanův dům, nově obnovený před rokem 1465. Za dvorcem uvádějí písemné prameny z konce 15. století čtyři parcely s domy a zahradami, které snad ještě zčásti odpovídaly dělení předhusitských kapitulních dvorců.²⁵

Vyšehradská skála před postavením navigace v roce 1905

Druhý rozměrný vyšehradský blok, zabírající dnešní Karlachovy sady s dvorem čp. 16 na východním hrotu, vymezovaly cesty od Jeruzalémské brány k tržišti a ke královské kurii, od jihu pak dnešní ulice K rotundě. Stopu předbarokní uliční čáry tu zjišťujeme zejména u dnešního dvorce čp. 16, který asi klínovitě odděloval cestu k dolní bráně od dnešní ulice K rotundě. Přestože dům čp. 16 byl nově vystavěn – v roce 1545 – zachovává jistě starší uliční čáru, podle níž se dnešní ulička K rotundě rozevírala směrem proti západnímu štítu kostelíka sv. Jana Stětí. Do bloku dnešních Karlachových sadů lze podle pramenů z konce 15. století situovat vedle parcely domu čp. 16 na straně západní zatím jen dva další domy, převládaly tu zahrady a viničky.

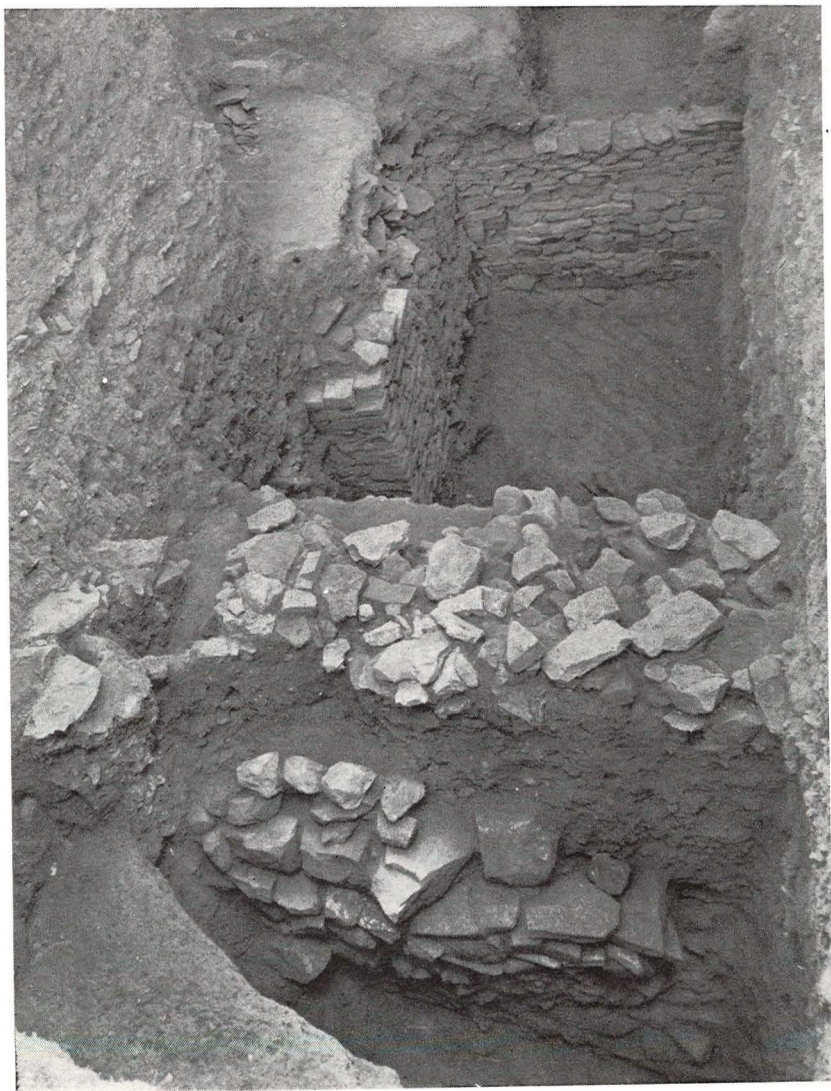
Naproti tomu v dílu na sever od cesty mezi Jeruzalémskou branou a kostelem sv. Jana se zástavba v době pohusitské asi poněkud přelila přes zbořené hradby. Objektů se zde nalézalo podstatně více, později i radnice a přemístěné masné krámky s porážkou.

Území mezi kapitulním okrskem a severní hradbou, která byla v roce 1420 pobořena, zabírala asi již v době předhusitské proboštova rezidence, s níž mohla souviset i starší rotunda sv. Markéty. V době husitského revolučního hnutí oba objekty zanikají a objevují se tu soukromé domy.

Podstatně více než hrad utrpělo v době husitského revolučního hnutí Podvyšehradí. Spálené královskou posádkou již v květnu 1420, trpělo znovu, jak již zmíněno, při pozdějším

obléhání pevnosti a střelbě vyšehradských puškařů. V této době vyhořel a byl opuštěn špitál při kostele Pokory Panny Marie, těžce poškozen byl i kostel.²⁶ Přesto je tu topografická situace koncem 15. století podstatně jasnější než na území horního hradu. Hranicí území, které se stalo součástí Města hory Vyšehradu, zůstal nadále botičský náhon, na němž záhy

Terénní situace sondy S-136 z různých časových období ve východní části Karlachových sadů – střední partie ze 14. a 15. století

znovu pracuje starý kapitulní mlýn. Na obnovu špitálu s kostelem Pokory P. Marie pamatoval již v roce 1425 ve svém posledním pořízení vyšehradský probošt Albík z Uničova (1413–1427), žijící tehdy ve Vratislavi,²⁷ a později další dobrodinci.²⁸ Postupně dochází k obnově budov, takže brzy po roce 1442 špitál opět přijímá chudé a nemocné. Opravený kostel s mohutnou věží nepřestává být nadále výraznou dominantou pobřežního území pod vyšehradskou horou.

Základní osou osídlení zůstal široký dolní díl dnešní Vratislavovy ulice, jejíž boky se výrazně nepravidelně vlnily. V době husitského revolučního hnutí tu někde v blízkosti zanikla stará kaple sv. Hypolita.²⁹ Patrně na starých parcelách a s použitím některých starších poustek vyrůstá v pozdním středověku na obou stranách ulice asi po osmi domech, které netvořily souvislou řadovou výstavbu. Stavení v užší horní polovině dnešní Vratislavovy ulice, nad starou odbočkou k Jeruzalémské bráně, vznikaly podstatně později, v pramenech se uvádějí až v druhé polovině 16. století. Pod severní frontou domků na svahu k Botiči se opět rozkládaly zahrady a vinice, mezi náhonem a potokem se obnovují haltýře.

V trase dnešní Přemyslovy ulice existuje nadále stará stezka, sestupující pravděpodobně přímo od Jeruzalémské brány dolů k Botiči a odtud pokračující vzhůru na Karlov.

Na západním břehu Vltavy od špitálu až ke skále pod královskou kurií vyrostla později na místě předhusitské lázně vápenka, jejíž dlouhou provozní budovu dosud zachycuje Saderův prospekt.

Přímo pod patou Vyšehradu možno pak v pozdním středověku podle pramenů napočítat nejméně devět usedlostí, z nichž pět blíže k Botiči je označováno jako „pod horou“ a zbývající „pod skalou“. V uličce se na rozdíl od starší doby podstatně ztlumil asi provoz, protože novoměstští již v roce 1429 přeložili vltavský přívoz z místa pod skalou k Výtoni. Pobřežní plocha před domky „pod skalou“ a „pod horou“ nadále sloužila jako zahrady a chmelnice, dočasně v rukou vítězných kališnických měšťanů, stejně jako svahy vyšehradské hory směrem k Podolí a k nuselskému údolí.³⁰

Teprve za krále Vladislava II. dochází postupně k navrácení většiny bývalého majetku opět do rukou kapituly a k potvrzení větší části starých kapitulních práv, výsad a svobod. V roce 1505 je dokonce z korunního majetku dolní město – Podvyšehradí – propuštěno, odděleno právně od města horního a dáno rovněž opět pod moc kapituly. Horní město Vyšehrad si však své postavení samostatného útvaru, získané za husitské revoluce, nadále usilovně hájí a upevňuje ještě déle než další století.

Všestranné studium Vyšehradu v době husitské a v následujícím předbarokním období pomáhá poněkud doplnit poznání poslední historické podoby hradiště před vznikem barokní citadely, opravit některé starší nesprávné závěry a určitěji prokreslit i předchozí stavební fáze. Za závažný je třeba považovat závěr, že hradiště nebylo v husitském období zcela zničeno a nezůstalo dlouhá desetiletí pusté, jak traduje převážná většina dosavadní literatury, nýbrž že žilo hned po roce 1420 specifickým životem městečka řízeného vlastním rychtářem a konšely, které jmenoval sídelní královský purkrabí. Výsledky nových poznání přinášejí nejen konkrétnější představu proměny sociální struktury půdorysu a siluety Vyšehradu, ale dávají i nové podněty pro plánování směru a postupu dalších akcí systematického archeologického a stavebně historického průzkumu.

Poznámky

- 1 Z hlediska topografického a faktografického jsou k našemu tématu stále cenné práce V. Ruffera a F. Vacka, kteří shromáždili základní poznatky z písemných pramenů. – Ruffer, V.: *Historie Vyšehradská*, Praha 1861; Vacek, F.: *Náš Vyšehrad v letech 1420–1529*, Nový Obzor IV., měsíčník pro literaturu a umění, Olomouc 1914, s. 195–7, 258–270, 323–9, 389–394; Vacek, F.: *Královský Vyšehrad v 15. a 16. století*, Sborník historického kroužku XVII, 1916, č. 3, s. 113–132, 161–177.
- 2 Kašička, F. – Nechvátal, B.: *Vyšehrad a Karel IV.*, Staletá Praha IX, 1979, s. 103–125.
- 3 Nechvátal, B.: *Vyšehrad*, Praha 1976, s. 101–102.
- 4 Vacek, F.: *Náš Vyšehrad v letech 1420–1529*, Nový Obzor IV., Olomouc 1914, s. 197, 260.
- 5 Herain, J.: *O Vyšehradě starém a novějším*, ČSPSČ XI, 1903, s. 23 n.
- 6 Vacek, F.: *Náš Vyšehrad v letech 1420–1529*, Nový Obzor IV., Olomouc 1914, s. 196.
- 7 Nechvátal, B.: *Vyšehrad*, Praha 1976, s. 48.
- 8 Kašička, F. – Nechvátal, B.: *Vyšehradské podhradí s bývalým kostelem sv. Alžběty*, PP 1973, s. 193–205.
- 9 Čarek, J.: *Románská Praha*, Praha 1947, s. 211–212.
- 10 Vavřinec z Březové: *Husitská kronika*, ed. F. Heřmanský, Praha 1954, s. 119: „A Pražané, tehdy takřka zbavení pomoci jiných, jen sami se svými žoldnéři obklíčili v neděli po Povýšení svatého kříže, což bylo dne 15. září, hrad Vyšehrad, položivše se svými stany a baráky, kterým se obecně říkalo boudy, okolo kostela sv. Pankráce, a tak zabraňovali dovážeti potraviny na Vyšehrad, ale ponechali si volnou silnici do Pražského města. A opevnivše to místo, bezpečně spali. S druhé strany města postavili dva stroje, praky, za kůrem Panny Marie na Botiči, ale ty zničil zručný vyšehradský puškař, střelaje od okrouhlé kaple svaté Markéty k Botiči. Ale velkou puškou, kterou umístili v kostelíku na Trávníčku, probouravše zeď, způsobili Vyšehradským mnoho škod“.
- 11 Původní zasvěcení upadlo téměř v zapomenutí a kostel byl zván podle nového oltářního obrazu, na kterém byla vymalována patronka chudých, německá kněžna Alžběta. K roku 1451 je zpráva o Alžbětě z Načeradce, která založila oltář sv. Alžběty. Je pravděpodobné, že změna patrocinia souvisí až s tímto novým založením v době pohusitské.
- 12 Vavřinec z Březové: *Husitská kronika*, s. 119.
- 13 Vavřinec z Březové: *Husitská kronika*, s. 130.
- 14 Vavřinec z Březové: *Husitská kronika*, s. 130: „Potom v den všech svatých postoupili královští Pražanům podle znění listiny Vyšehrad a Pražané, půčivše jim vozy, doprovodili je s jejich věcmi vesele až do Kouřimě, některé na Nový Hrad, vzdávající jim díky, že zachovali slíbené slovo. A hned téhož dne po obědě obecný lid násilně vtrhl na Vyšehrad, vpadli do kostelů, a s velkým hřmotem rozbili a rozlámali obrazy, oltáře, varhany, stolice a ostatní kostelní ozdoby. V sobotu pak po svátku Všech svatých vyšli chudí i bohatí na Vyšehrad, politováníhodným způsobem rozbořili domy kanovnické i kostely i zeď k Novému Městu a celý den odnášeli do města, kdo co mohl pobrat, takže množství odnášející bylo takové, jako bývalo v době, kdy se ukazovaly ostatky a kde lid vystupoval na Vyšehrad a z něho sestupoval; a tak postupně více a více ničili, že neušetřili ani královského hradu tam vystavěného, nýbrž jej takřka celý rozbořili.“
- 15 Nechvátal, B.: *Vyšehrad*, s. 116.
- 16 *Archiv český VI*, s. 473.
- 17 Kašička, F. – Nechvátal, B.: *K problematice – CURIA REGIS – na Vyšehradě*, AH 4, 1979, s. 95–103.
- 18 Vacek, F.: *Náš Vyšehrad v letech 1420–1529* s. 329.
- 19 *Archív města Prahy*, sign. 2082, fol. A 10.
- 20 Vacek, F.: *Náš Vyšehrad v letech 1420–1529*, s. 259.
- 21 *Archív města Prahy*, sign. 2084, fol. A 14 – srv. interpretaci F. Vacka (*Náš Vyšehrad v letech 1420–1529*), s. 259.
- 22 SÚA – *Archív kapituly vyšehradské* – L – 364 – sign. III 62.
- 23 Janáček, J.: *Vyprávění o Vyšehradu*, Praha 1964, s. 176 n.

- 24 Kašička, F. – Nechvátal, B.: Výzkum středověkého Vyšehradu – Kostel sv. Jana Stětí, PP 1976, s. 193–198.
- 25 Vacek, F.: Náš Vyšehrad v letech 1420–1529, s. 258.
- 26 Kašička, F. – Nechvátal, B.: Vyšehradské podhradí s bývalým kostelem sv. Alžběty, PP 1973, s. 193–205.
- 27 SÚA – Archiv kapituly vyšehradské – L – sign. XI – 98.
- 28 Špitál částečně vyhořel v roce 1420 při dobývání Vyšehradu společně s Podvyšehradím. Při rozdělování majetku mezi městy pražskými v roce 1429 byl připojen k Novému Městu pražskému. Ve druhé polovině 15. století je již doložena celá řada donací špitálu, které začínají v době kolem roku 1460 – srv. PP 1973, s. 205.
- 29 Do severního podhradí Vyšehradu bývá někdy lokalizována raně feudální kaple sv. Hypolita. Tato lokalizace je zcela na okraji reálných úvah, protože zprávy o vyšehradské kapli tohoto zasvěcení jsou až ze 14. století a nelze je vztahovat na dobu podstatně starší. Prvé zprávy o kapli jsou ze druhé poloviny 14. století, od roku 1362, kdy se s ní setkáváme častěji, z určení lokace, která je různá, nelze si udělat bližší představu o její poloze: „...Dominus Woyslaus praesentatus ad capellam sancti Yppoliti sub Wiss. ...“ (1362); „...ad capellam S. Yppoliti in pede montis Wissegradensis...“ (1362); „...ad capellam S. Yppoliti sub monte Wissegrad“ (1362); „...olim, capellani S. Yppoliti prope Wissegradum...“ (1417); Tomek, V. V.: Základy starého místopisu pražského, III.–IV., s. 186; Tingl, F. A.: Libri confirmationum 1354–1362, Praha 1867, I, 1, s. 174, 191.; Emler, J.: Libri confirmationum 1410–1419, 1886, VII, s. 222.
- 30 Vacek, F.: Náš Vyšehrad v letech 1420–1529, s. 328 n.